

СЕМАНТИЧЕН МОДЕЛ БОГАТСТВО-БЕДНОСТ НА КОНЦЕПТА ХЛЯБ В БЪЛГАРСКИ, РУСКИ И ГРЪЦКИ ЕЗИК

Емилия Авгинова-Николова

THE *WEALTH-POVERTY* SEMANTIC MODEL OF THE *BREAD* CONCEPT IN BULGARIAN, RUSSIAN AND GREEK

Emilia Avginova-Nikolova

Abstract: As designated as signs for second nomination, through its internal form the phraseological units are characterized with their feature to carry more enlarged knowledge and help to make more explicit the peculiarities of its world perception in comparison to the signs of first nomination. The present paper is an attempt the semantic aspect of the phraseological units of the semantic field of the concept „bread” to be analyzed and in particular the phraseological units of the model „wealth-poverty”, which belongs to the same semantic field. It is emphasized the central position of the bread in the linguistic consciousness of Bulgarians, Russians and Greeks, as well as its fundamental role in the culture of these three nations.

Key words: phraseological unit, semantic aspect, culture, linguistic consciousness

От огромно значение за българската лингвокултурология са „Очерци по българския фолклор“, където акад. М. Арнаудов определя пословиците и поговорките като: „украшението на речта, доказателството в една препирня, мъдростта в едно назидание, хуморът в една история, афоризмът или сентенцията, която най-сбито, като формула, предава ръководната идея или заключението на една беседа“ (вж: Арнаудов 1968: 615). Негов последовател е Стефана Стойкова, събрала в сборника „Български пословици и поговорки“ (2007) над 6000 паремии от цялата българска територия, подбрани както от престижни публикации като известния Сборник за народни умотворения на П. Р. Славейков, Речника на Найден Геров и други, така и от понови записи, някои от които непубликувани досега. Изследовател на

руските пословици и поговорки пък е самият Владимир Иванович Дал, съставил през далечната 1933 г. „Пословицы русского народа“. И много гръцки изследователи са събрали и описали в книгите си паремиологичното богатство на гръцкия народ и език. Сред тях са: К. Стратигакис („Παροιμίες, ρητά, γνωμικά“ 2005), Т. Нацулис („Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις“, 2007), Н. Политис („Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού: Παροιμιαί, I“, 1998), Χ. Симионидис (Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία, 2000), Χρ. Симеоноглу („Ανθολογία γνωμικών και παροιμιών“ 2007).

В настоящата работа сме направили опит да съберем и да анализираме в семантичен аспект фразеологичните единици, отнасящи се до *хляба* в модела „богатство – бедност“ в български, руски и гръцки език.

Хлябът е заемал и заема особено място в менталната дейност на съвременния човек, а основната му роля е да внесе смисъл не само в нашето съществуване, а в нашето пълноценно пребиваване на този свят.

В Първа книга Мойсеева – Битие, глава 3, стих 19 пише: „С пот на лицето си ще ядеш хляб, докато се върнеш в земята, защото от нея си взет; понеже си пръст и в пръстта ще се върнеш“. Точно това символизира и житото. То пониква от пръстта, превръщаме го в брашно и го месим на хляб. Хлябът или питата присъства, когато се ражда дете, когато се създава семейство, и накрая – отново житото, което поднасяме за душата при помен. Вероятно приготвянето на хляб и неговото споделяне е най-древната практика, която се е съхранила до наши дни (виж фиг. 1 и 2).

Фиг. 1. Видове хляб в Древна Елада
(<http://www.loulismuseum.gr/education/bread.html?showall=1&limitstart>)

Фиг. 2. Хляб от Древен Помпей

(http://pro-khleb.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=4)

Много народи възприемат хляба като символ в различни свои обреди и ритуали, които са основополагащи в ценностната им система. Неслучайно славянските народи се прекланят пред него и посрещат госта с хляб и сол – хлябът, който символизира единението, и солта, която е символ на мира и пази от зли сили. Тези ритуали са знак за фундаменталното място, което заема хлябът в човешкото развитие.

В своите „Пътни бележки по Света гора“ (1935) Цанко Лавренов пише: „Израз на това преклонение пред хляба са различните ритуали, пазени и до днес. Сред всички славянски народи от дълбока древност гости се посрещат с хляб и сол (дори и два неславянски народа са я приели – литовците и румънците) на празници като Ко-

леда и Великден, за раждане на дете също се приготвят специални обредни пити. Казано е: „Човек е богат, ако всеки ден може да сложи хляб на трапезата си“. Ако има символ на уютта, на семейната топлина, на сплотеността на едно семейство, това е питката, омесена и изпе-

Фиг. 3. Българска погача – посрещане с хляб и сол
(<https://www.pinterest.com/pin/255508978835293235/>)

чена у дома“ (<https://sieminehn.wordpress.com/2013/09/21/980/>) (виж. фиг. 3). Ароматът ѝ е вълшебен, а разчупването ѝ всъщност е символ на споделянето на благата, постигнати заедно.

Почитането на хляба крие много неразгадани тайни. В „Книга за хляба“ авторите И. Зайков и С. Райчевски умело се добират до някои отговори, като изследват народната душа, скътана в различните поверия, обичаи, ритуали, свързани с хляба.

Хлябът е „най-арната храна“, пишат те, която крие изключителна сила. За тази сила се говори в различни предания. Например в едно то тях се разказва за голям смок, който преградил веднъж пътя на една сватба и не пуцал хората да минат. Какво ли не правили сватбарите, за да го склонят, но той не се давал. Най-накрая дошъл хлябът, а смокът, още щом го видял, избягал. Тогава хлябът рекъл: „Голям съм, защото като ме хвърлят в земята, шест месеца лежа затрит и трая. Сетне ме жънат и върхат. Като пуснат диканята да ме реже и ситни, пак трая. Носят ме на воденица и ме мелят между камъните. Месят ме с вода и ме бъркат, на огън ме пекат и пак трая...“ (вж. Зайков, Райчевски 1984: 197). Хлябът се ражда благодарение на неуморния труд на човека. Ето защо хлябът е толкова скъп. А този, който има на трапезата си дори само хляб, е богат човек. Такъв е трудолюбивият човек, той не се страхува от работата и сам си печели хляба. Ние, българите, сме съхранили много и интересни мъдрости за хляба, съществуващи днес във вид на пословици и поговорки:

Има хляб (печалба) в тази работа.

От много фурни хляб яде.

Човек е богат, ако всеки ден може да сложи хляб на трапезата си.

Ям бял хляб.

Хляб без мая не става.

Не по-малко на брой са тези мъдрости и у руснаците, още повече, че те също са славянски народ:

Хлеб на стол, таки стол – престол (букв. Когато има хляб на масата, трапезата е престол, т.е. царска)

Хлеба ни куска, так и в тереме тоска, а хлеба край, так и под елью рай. (букв. Когато няма и къшей хляб, тогава и в палата е мъка, а с парченце хляб и под елата е рай).

Как хлеб да квас, так и все у нас (букв. Когато има хляб и квас, значи си имаме всичко).

Сладкий хлеб есть (букв. Ям сладък хляб).

Ищи дела, как хлеба = Ищи так, как хлеб ищут (букв. Търси работата така, както търсиш хляб).

Белый хлеб есть (букв. Ям бял хляб).

През 1836 г. граф Шереметиев писал на великия руски поет Александър Пушкин: „Лошо, братко, се живее в Париж: няма какво да се яде, черен хляб не можеш да изпросиш“. Черният, т.е. ръжният хляб, е бил основен продукт не само на селяческите, но и на господарските трапези почти до XX век. Ръжният хляб векове е бил основа на храненето, главен продукт, особено в селските семейства, – със супата шчи¹ по селата обикновено изяждали до килограм черен ръжен хляб (вж. подр. Йорданова 2015 в: Ароматът и вкусът на руския хляб). Затова и в модела *богатство – бедност* в руски език липсва ярък фразеологизъм, в който черният хляб да е символ на бедност и труден живот. Но въпреки това, под влиянието може би на останалите славянски и съседни народи, и белият хляб, макар и доста късно, се е разпространил в Русия – едва в началото на XX в. За обикновените хора той се превръща в хляб за празници, символ на богатство и задоволеност.

Един от най-известните видове руски бял хляб се нарича калач – богато украсен, с кръгла форма. През XIV век руските занаятчии са заимствали от татарите рецептата на пресния бял хляб, но руските хлебопекари го променят изцяло. За приготвянето на тесто за калач се е вземало абсолютно бяло брашно от най-високо качество, но главната особеност на калача е била особеното тесто, което дълго и старателно са месили, многократно и то на хладно място. Някога най-известните калачи са били московският, и муромският². С този хляб са гощавали императрица Екатерина Велика. В руския фолклор са се съхранили много пословици и поговорки, в които се споменава този национален продукт.

Хлябът е тясно свързан с живота на руския човек точно по същия начин, както и с живота на българина. Дотолкова, че с думата

¹ На руски *щи* – гореща зеленчукова гъста супа, предимно от зеле.

² От гр. Муром, Владимирска област.

хляб се назовава храната изобщо. Пословиците ярко и образно предават народната мъдрост и отношението към хляба.

У гърците също откриваме солиден брой пословици и поговорки за тази безценна храна. Интересен е фактът, че макар да не са славяни, те имат много близки до нашите представи за него. В гръцкия език откриваме абсолютни смислови еквиваленти на много български устойчиви изрази:

Έχει ψωμί, φαί η δουλειά = Αυτή η δουλειά έχει πολύ ψωμί (букв. Има (много) хляб в тази работа).

Από πολλούς φούρνους έφαγε ψωμί – букв. От много фурни хляб яде (това е българска поговорка, която успешно се ползва в гръцкия). Чисто гръцки обаче е фразеологизмът със същото значение, но несъдържащ в състава си компонент „хляб“ *Από πολλές μάνες βύζαξε* (букв. От много майки сука).

Бълг. *Продава се като топъл хляб.*

гр. *Πωλούνται σα ζεστό ψωμί* – букв. Продават се като топъл хляб. Тук се наблюдава междуезикова вариативност при категорията число на глагола (*продава се – продават се*).

Ψωμί μη λείψει σπίτι μας και ο φούρνος να μη καπνίσει – пожелание (букв. Хляб да не липсва в дома ни и фурната ни да не изгори/пуши).

Τρώω γλυκό ψωμί (букв. Ям сладък хляб).

Ψωμί δε γίνεται χωρίς προζύμι (букв. Хляб без мая/закваска не става).

Όταν έχεις ψωμί, είσαι έξυπνος (букв. Когато имаш хляб, си умен, т.е. когато си богат, думата ти се чува).

Τρώω πικρό ψωμί (букв. Ям черен хляб, т.е. живея в затруднение, в недоимък).

Тук трябва да отбележим, че за разлика от българския и гръцкия език, където противоположната по значение фразеологична единица е в бълг. *ям бял хляб*, а в рус. *белый хлеб есть*, в гръцки не съществува такава, т.е. липсва фразеологизъм *τρώω άσπρο/λευκό ψωμί*, което ни навежда на мисълта, че белият хляб е нещо нормално на гръцката трапеза и не е толкова ярък показател за богатство и удовлетвореност.

За българите, както и за руснаците и гърците, хлябът е основна храна, която задължително трябва да споделят с ближния си. Обикновеният човек е щастлив, когато има хляб на масата, и винаги е готов да отдели от залька си за другия, дори за чужденеца. Защото се знае, че колкото повече даваш, толкова повече получаваш. Това е най-голямата магия на хляба. И хората някога, макар и потънали в беднотията, не са отказвали хляб дори на непознат. „Не отказвай хляб никому, даже и на странника, потропал на вратата ти в късна доба“, съветват мъдрите хора. Споделеният хляб е това, което обединява всички нас. Затова кръглият хляб, т.е. питата, е обреден хляб, който присъства на българската трапеза на всички големи празници и се споделя на нивата, на трапезата, в църквата. Така е и при гърците. За руснаците в ролята на пита е кравайт – на рус. *каравай* или *калач* (виж фиг. 4). Освен всички символи, които носи този вид хляб, не бива да пропускаме и замисъла, който е вложен в кръглата му форма. Кръгът е знак за завършеност, цялостност, съвършенство, пълнота, а оттук и богатство.

Фиг. 4. Руски калач от висококачествено ситно смялно брашно
<http://eatme.ua/world-cuisine/russian/1223>

Анализирайки въпросния модел от семантичното поле на концепта „хляб“, от една страна, в него включваме фразеологични единици със значение: *богатство, печалба, благополучие, ситост*, както и *нещо много търсено*, а от друга страна, включваме фразеологични единици със значение: *бедност, загуба, недоимък, глад*. Наличието на хляб и у трите етноса е символ на богатство и благополучие (*Човек е богат, ако всеки ден може да сложи хляб на трапезата*

си. – *Хлеб на стол, так и стол – престол – Ψωμί μη λείψει σπίτι μας και φούρνος να μη καπνίσει*), докато липсата на хляб в дома означава бедност, загуба, глад и за българите, и за гърците, а също така и за руснаците.

По-долу за по-добра нагледност в табличен вид са представени в съпоставителен план събраните от нас фразеологични единици, като в никакъв случай не претендираме за изчерпателност:

МОДЕЛ	БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	РУСКИ ЕЗИК	ГРЪЦКИ ЕЗИК
1. Богатство, благополучие, печалба, ситост, материални успехи/ нещо много тършено: А) Печалба	<i>Има хляб (печалба) в тази работа</i>		<i>Έχει ψωμί/φαί η δουλειά = Αυτή η δουλειά έχει πολύ ψωμί.</i>
	<i>От много фурни хляб яде</i>		<i>Από πολλούς φούρνους έφαγε ψωμί.</i>
Б) Богатство, благополучие, ситост, материални успехи	<i>Човек е богат, ако всеки ден може да сложи хляб на трапезата си.</i>	<i>Хлеб на стол, так и стол – престол</i>	<i>Ψωμί μη λείψει σπίτι μας και ο φούρνος να μη καπνίσει.</i>
	<i>Ям сладък хляб</i>	<i>Сладкий хлеб есть</i>	<i>Τρώω γλυκό ψωμί.</i>
	<i>Ям бял хляб</i>	<i>Белый хлеб есть</i>	
	<i>Хляб без мая не става</i>		<i>Ψωμί δε γίνεται χωρίς προζύμι.</i>
			<i>Του ψωμιού η ομορφιά απ' της μαζιάς το φούσκομα γεννιέται.</i>
	<i>Само хляб да има</i>	<i>Как хлеб да квас, так и все у нас</i>	
		<i>Житъ на гуляцима хлебах</i>	<i>Όταν έχεις ψωμί, είσαι έξυπνος.</i>
			<i>Ξένο ψωμί και δικό σου μαχαίρι.</i>
		<i>Ел бы богач деньги, кабы его убогий хлебом не кормил</i>	<i>Άλλος με πάτα γεύεται κι άλλος με το καρβέλι.</i>
			<i>Πιο πολύ ψωμί τρώγεται με μέλι παρά με ζίδι.</i>
		<i>Хлеб да мякина — Самсона сила</i>	
			<i>Ας φάνε παντεσπάνι</i>
		<i>Хлеб-соль и разбойника убивает = Хлеб-соль не попустит врага сотворить зла</i>	

	<i>Сита мишелина хляб пробира</i>		
		<i>Хлеб на ноги ставит, а вино валит</i>	
			<i>Ψωμί δεν είχαμε, τωρί μας ήρθε</i>
Г) Нещо много търсено	<i>Продават се като топъл хляб = Харчи се като топъл хляб</i>	<i>Ици дела, как хлеба = Ици так, как хлеб ицут</i>	<i>Πουλιούνται σα ξεστό ψωμί</i>
	<i>Προся си го като топъл хляб.</i>		
2. Загуба, недонъмък, бедност, глад	<i>Ще ядем хляб и зъби.</i>	<i>Перебиваться с хлеба на квас=Перебиваться с куска на кусок, с корочки на корочку.</i>	
			<i>Δεν έχει ψωμί η δουλειά</i>
			<i>Ο χορτάτος λέει ψωμί κι ο νηστικός ψωμάκι</i>
	<i>Ям сух хляб</i>		<i>Ξερό ψωμί τρώω</i>
	<i>За насыщния (хляб)</i>		<i>Δουλειά για το ψωμί της ημέρας (για μια κρόδα, χαηλά, μπουκιά ψωμί)</i>
	<i>За единия хляб работи = За парче хляб (работя) = За една коричка хляб работя. = За зальк/за комат хляб работя = За единия хляб/за хляба работя/изкарвам = Κολото за хляба да изкарам</i>	<i>Заработать на буханку хлеба = Заработать на кусок хлеба.</i>	<i>Για ένα κομμάτι ψωμί δουλεύει</i>
	<i>Едва си изкарвам хляба = Едва свързвам двата края</i>	<i>На хлеб еле хватает</i>	<i>Μόλις βγάζω το καρβέλι</i>
	<i>Ям горчив хляб</i>		<i>Τρώω πικρό ψωμί Το ψωμί τα δάκρυα δένει, το ψωμί τα στοματάει</i>
	<i>Нямам хляб да ям На хляба хлебец казва</i>		<i>Δεν έχω ψωμί να φάω (Λέω) Το ψωμί ψωμάκι</i>
	<i>Ситият на гладния не варва</i>		<i>Ανθρώπος που δεν πεινάει, τι θα πει ψωμί δεν ξέρει.</i>
	<i>Ям черен хляб.</i>	<i>Черный хлеб есть</i>	
	<i>Гладна кокошка просо сънува</i>	<i>У голодной куме хлеб на уме = Голодной куме хлеб на уме.</i>	<i>Ο νηστικός καρβέλια ονειρεύεται</i>

	Няма хляб – няма любов		Χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, παχύνει κι η αγάπη
	Сита мишелина хляб пробира		
			Ψωμί μη λείψει σπίτι μας και φούρνος να μη καπνίσει
	Гладният хляб не пробира		Στον πεινασμένο κανένα ψωμί δε φαίνεται μαύρο.
			Εμείς ψωμί δεν είχαμε, λουκούμα εγυρέψαμε = Ψωμί δεν έχουμε, τυρί ζητάμε
	Ям горчив хляб		Τρώω πικρό ψωμί
	На сухия хляб гладът му е манджата		
	Глад не види нищо освен хляб.		
	На хляб и молитва съм		Нηστεύει ο δούλος του Θεού, γιατί ψωμί δεν έχει
	Нямам хляб да ям	Ни корки хлеба нет.	Δεν έχω ψωμί να φάω
	Взеха ми хляба (от устата, от ръцете)		Μου πήραν το ψωμί από το στόμα
			Πολλά παιδιά και λίγο ψωμί είναι μια οδυνηρή ευχαρίστηση
			Γλωκό ψωμί δεν έφραγαν
			Εκεί που 'ναι τα δόντια λείπουν τα παζμάδια
	На хляб и вода оставям нкг.	Сидеть на хлебе и на воде	Τιμορία «ψωμί – νερό»
	Вземам хляба от ръката на нкг. = Вземам хляба от устата на нкг = Изяждам хляба на нкг. = Без зальк/парче хляб оставям нкг.		Παίρνω το ψωμί κάποιου = Στερώ το ψωμί κάποιου
	Не съм слагал/сложил троха хляб в устата си. = Нямам троха хляб = Остапа без зальк хляб		Τρώω ψωμί και σουνιά
	По-добре хляб и сол, отколкото нечестен живот	Лучше хлеб с водою, чем пирог с бедой = Хлеб-соль кушай, а правду слушай!	Καλύτερα χέρια καθαρά και ξερό ψωμί
	Да имаше сирене, цях да надробя попара, ама няма хляб!		

		<i>Голодный и в портках хлеба украдет (т. е. и одеть). = Голодный и владыка (и патриарх) хлеба украдет = Голодный и владыка (и патриарх) хлеба украдет</i>	
		<i>Кто голоден, тот и холоден. Хлеб греет, не шуба</i>	
		<i>Капусту не густу, щи пожди, а хлеб да каша давно не наша.</i>	
	<i>На ръжен хляб манджата е глад</i>		<i>Στον πεινασμένο κανένα ψωμί δε φαίνεται μαύρο.</i>
	<i>На хляб и молитва съм</i>		<i>Νηστεύει ο δούλος του Θεού, γιατί ψωμί δεν έχει</i>
	<i>Суша хляб не проси</i>		

Семантичният модел **Печалба, богатство, благополучие, ситост, материални успехи, нещо много търсено** и неговият противоположен **Загуба, недоимък, бедност, глад** са поредното богато семантично поле както в българския език, така и в руския, и в гръцкия. Голяма част от фразеологичните единици нямат точни еквиваленти, но не липсват съответните примери, които доказват сходствата между тях.

Анализът на представения материал сочи, че наличието на семантични еквиваленти в български и гръцки и сходствата като цяло, може да се обясни с историческите фактори и териториалната близост между двата етноса, както и безспорно с ортодоксалната им идентичност.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Арnaudов 1968:** М. Арnaudов. *Очерци по българския фолклор*. Т. 2. 2-ро изд. София: Български писател, 1968. // **Arnaudov 1968:** M. Arnaudov. *Ochertsi po balgarskiya folklor*.
2. **БСРП 2010:** Большой словарь русских пословиц (Мокиенко и др.). // **BSRP 2010:** Bolshoy slovar russkich poslovits. M., 2010.
3. **Зайков, Райчевски 1984:** И. Зайков, С. Райчевски. Книга за хляба. // **Zaykov, Raychevski 1984:** Kniga za hliaba. Пловдив: 1984.

4. **Καλοναрус 1981**: Π. Καλοναрус (Πέτρος Καλονάρου) «Μάνη - Κάστρο της παράδοσης. Φύση, ιστορία, έθιμα, θρίλου», έκδοση «Πέτρος Πατσιλίνακος» 1981

5. **Λαβρεнов 1935**: Ц. Лавренов – Пътни бележки по Света гора (1935). Фрагмент от непубликуван дневник // **Lavrenov 1935**: Putni belezhki po Sveta gora (1935). Fragment ot nepublikuvan dnevnik в: <http://www.svetagora.org/library/patepisi/04.htm>.

6. **Μιχαΐλοβα 2009**: Л. Михайлова, 20000 русских пословиц и поговорок // **Mihaylova 2009**: 20000 russkih poslovits i pogovorok. М., 2009.

7. **Αρωματът и вкусът на руския хляб**. //Aromatat i vkusat na ruskiya hliab, Йорданова С. 1.03.2015, в: <http://rusofili.bg/%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%8A%D1%82-%D0%B8-%D0%B2%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%8F-%D1%85%D0%BB%D1%8F%D0%B1/>

8. **Откъде идва традицията да посрещаме с хляб и сол?** //Otkade idva traditsiyata da posreshtame s hliab i sol, в: http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1315734 –

9. <http://svetovnzitagadki.com/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%8F-%D0%B7%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0/>

10. <https://www.pinterest.com/pin/255508978835293235/>

11. http://pro-khleb.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=4

12. <http://www.loulismuseum.gr/education/bread.html?showall=1&limitstart>